

Úvod do studia literatury a literární vědy

PhDr. Ondřej Sládek, Ph.D.
PdF MU, Podzim 2016

Základní údaje o kurzu:

- Uvedení do problematiky studia literatury
- Uvedení do **dějin** a základních problémů literární vědy

- Studium literatury
- Literární věda?
- Je možná věda o literatuře?
- Jak studovat literaturu?
- Co je předmětem studia? Co je literatura?

Předmět studia: literatura (?)

Seznam

Pět kilogramů cukru,
1l mléka,
10 rohlíků,
tři balíčky čokolády
a dva balíčky kávy,
- něco k snídani,
co máš rád.

Podzim

Shrabovat listí v parcích, jaká klidná
práce.
přecházet sem a tam a pomalu se vracet,
jako se vrací čas, jako se vrací dálka,
nostalgická jak známky na obálkách.

Našel jsem dopis, jenom tužkou psaný,
Smazaný deštěm, zpola roztrhaný.

Ó dobo dopisů, kde jsi, kde jsi?
jak Rilke psal jsem dlouhé dopisy;
teď mlčím, sbohem, přišel listopad.
Ryšaví koně vyjíždějí z vrat.

Literatura?

- **písemnictví**
(písemně zaznamenané projevy)
- texty (l. *textum* = tkanina)
- věty
- Slova == slovesné umění

literatura z lat. *littera* =
písmeno

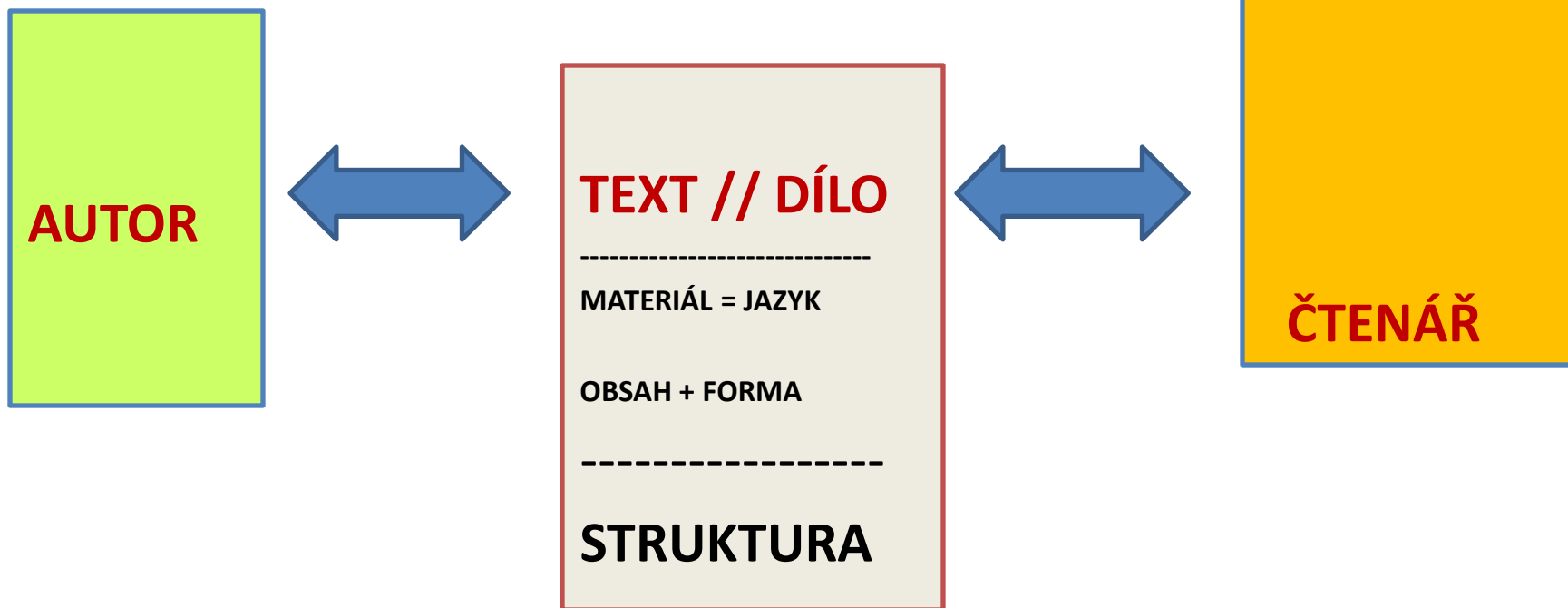
/.../

Ó moře, moře, život pospíchá,
ó moře, čím je ti mé hoře.
Z tichosti vzejít, přejít do ticha,
ó moře, moře, život pospíchá,
jako tvé vlny, jako roste tráva,
i když se skončí nikdy
nepřestává,
hvězdy jsou větší než tvůj svit,
pták vzlétá, člověk by chtěl žít
a hyne rychle jako jitřní zoře,
ó moře, čím je mi tvé hoře!

Literatura:

- Slovesné umění = jedno z mnoha umění
- Umění jako estetické osvojení světa a života
- Texty/slova + estetická funkce (zvl. způsob zpracování, výběr materiálu, estetické vyjádření a prožití atd.)
- Vědecké poznání a umělecké pochopení

Literární komunikace

Co je literatura?

- Množství názorů a přístupů
- Množství metod a způsobů studia

Náplň kurzu:

- Literatura a poznávání literatury (základní nástroje, pojmy a problémy)
- Literární věda a dějiny literární vědy (tj. myšlení o literatuře)
- Četba

ROZVRH KURZU

1. požadavky k ukončení
2. referát
3. rozvrh hodin
4. znalost povinné literatury

Literární kánon:

Četba a literární kánon

- Dosavadní kánony?
- Osobní kánon?
- Co je to kánon?
- Co je to kanonizace?
- Národní kánon?

**KÁNON POVINNÉ
LITERATURY ke kurzu**

Studium:

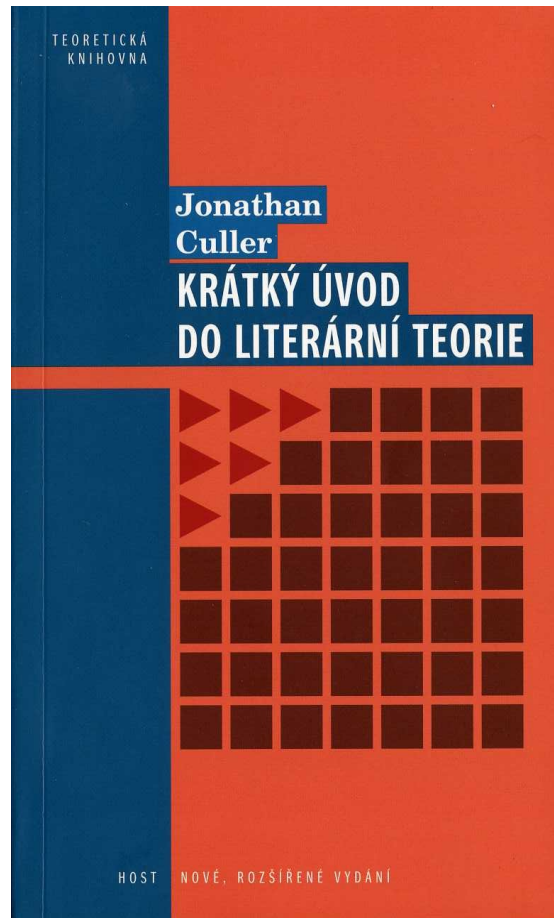
- Způsoby čtení literatury
- Čtenářský deník
- Záznamy a výpisky
- Způsoby bibliografických zápisů
- Psaní
- Tvorba vědeckých prací
- Plagiátorství

Zdroje:

- Knihovny, archivy
- Budování vlastní knihovny
- Internet = nutnost výběru a hodnocení dat
- Elektronické zdroje (weby, literatura, nakladatelství)
- Zdroje pro literární vědu (ÚČL AV ČR)

• LITERATURA PRO KURZ
(výběrově)

Studijní literatura: přehled

TEORETICKÁ
KNIHOVNA

**Antoine
Compagnon**

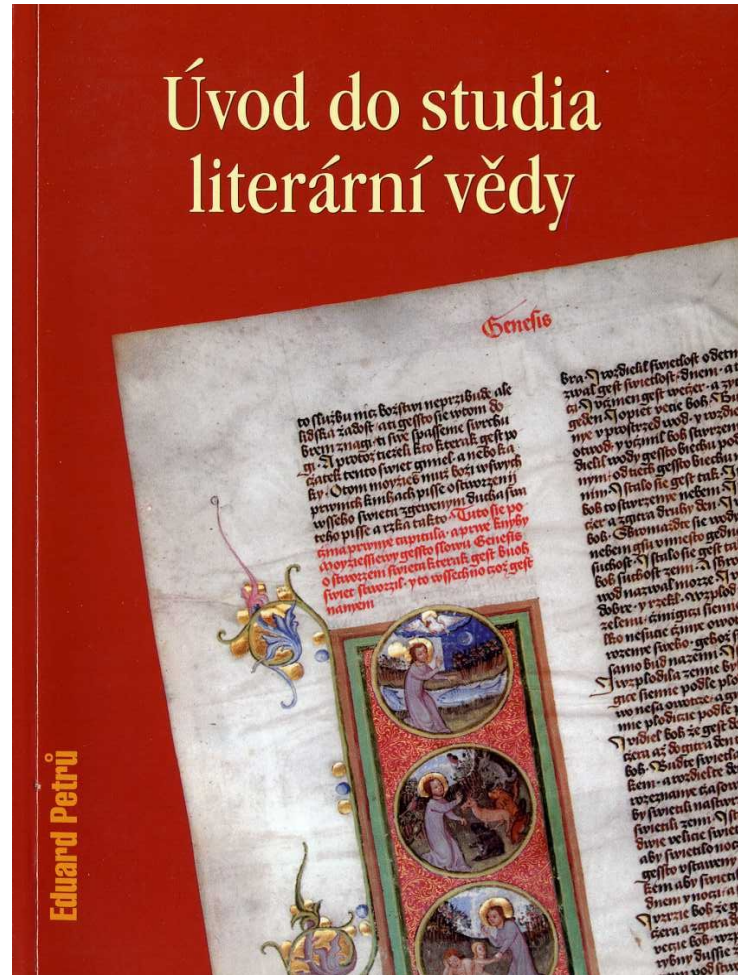
DÉMON TEORIE

Literatura a běžné myšlení

HOST

Základní literatura: Úvody

Úvod do studia literární vědy

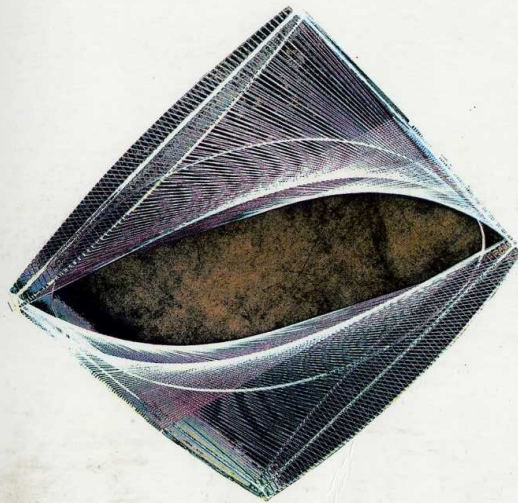
Poetika

ČESKOSLOVENSKÝ
SPISOVATEL
PRAHA

Josef
Hrabák

RENÉ WELLEK / AUSTIN WARREN

TEORIE
LITERATURY

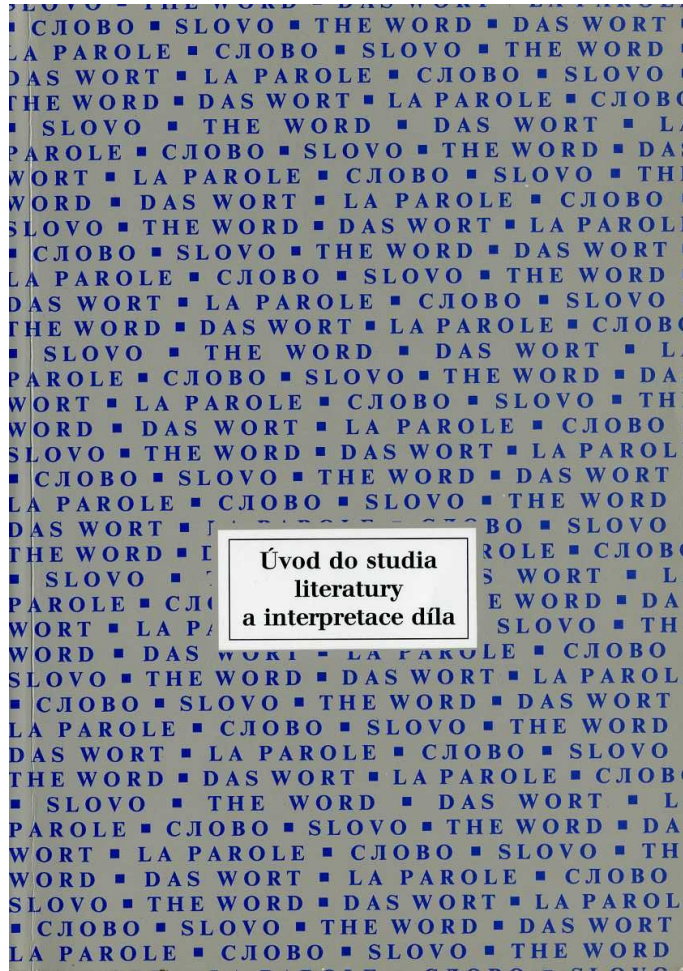

**Terry Eagleton Úvod
do literární teorie**

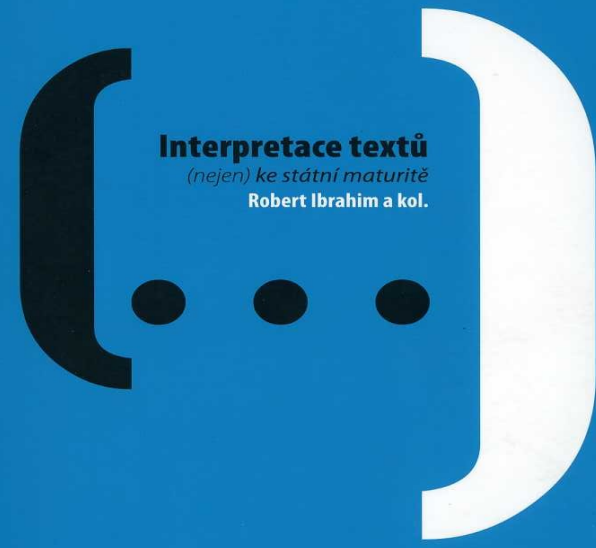
ASJE
TRIADA

TEORIE
LITERATURY
PRO UČITELE

Josef Peterka

Úvod do studia
literatury
a interpretace díla

Interpretace textů

(nejen) ke státní maturitě

Robert Ibrahim a kol.

Robert Ibrahim · Petr Plecháč · Jakub Říha

Úvod do teorie verše

1	TEORIE VERŠE 7
2	VERŠ A PRÓZA 9
3	PROZÓDIE 13
3.1	Slabika v češtině 13
3.2	Kvantita (délka) v češtině 14
3.3	Přízvuk v češtině 14
3.4	Přízvukové takty 15
4	VERSIFIKAČNÍ SYSTÉMY 17
4.1	Sylabický verš 18
4.1.1	Dieréze 18
4.1.2	Klauzule 19
4.2	Časoměrný verš 20
4.2.1	„Sylabická časomira“ („kvantitativně sylabický verš“, „sylobočasomira“, aiolská metrika) 21
4.2.2	„Rýzní časomira“ 22
4.3	Tónický verš 27
4.4	Tónový verš 27
4.5	Sylabotónický verš 27
5	NOVOČESKÝ SYLABOTÓNISMUS 29
5.1	Korespondence jazyka a metra 31
5.2	Metrum a rytmus 36
5.2.1	Metrická verš 38
5.2.2	Metrické verše 39
5.3	Inscipit, klauzule 40
5.4	Stopa, césura, díreze 42
5.5	Rýmný slovník 43
5.6	Verš a věta
6	POLYMETRIE, RŮZNOTOPÝ, BEZROZHĚRNÝ, UVOLNĚNÝ, VOLNÝ VERŠ 51
6.1	Polymetrie
6.2	Různotopý verš 51
6.3	Bezrozhěrný verš 52
6.4	Uvolněný verš 54
6.5	Volný verš
7	RÝM
7.1	Rýmovaný × nerýmovaný verš 61
7.2	Rým a versifikační systém 61
7.3	Kanonizace, dekanonizace, kanonický rým 61
7.4	Popis rýmu 62
7.4.1	Fonetická rovina 62
7.4.2	Sémantická rovina 70
7.5	Sylabický rým 78
7.6	Rým ve volném verši 78
8	STROFIKA 81
8.1	Nestrofický verš 82
8.2	Strofický verš 83
8.2.1	Časoměrné strofy 83
8.2.2	Sylab(otón)ická strofika 86
9	VERŠ A VŮZNAM 101
10	VERŠ A PŘEKLAD 103
11	DĚJINY ČESKÉHO VERŠE 107
12	TRADIČNÍ ROZHĚRY 111
12.1	Hexametr a pentametr 111
12.2	Blankvers 116
12.3	Alexandrin 118

TEORETICKÁ
KNIHOVNA

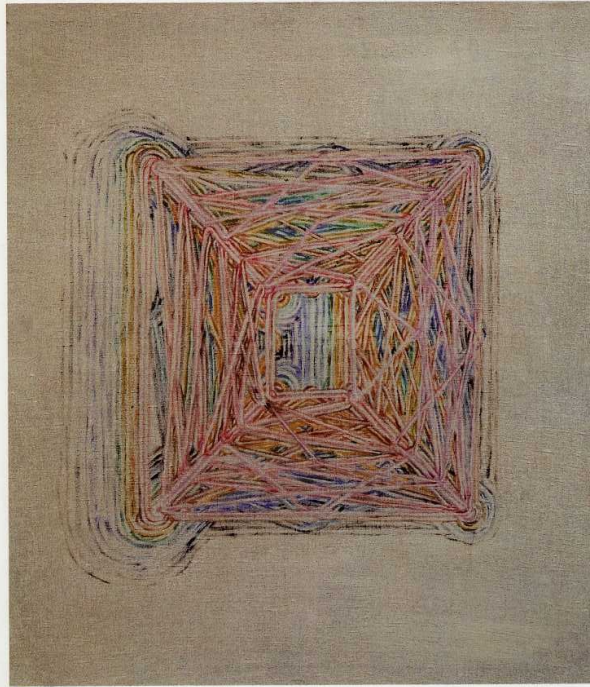
Petr A. Bílek

**HLEDÁNÍ
JAZYKA
INTERPRETACE**

k modernímu
prozaickému textu

HOST

...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století

Daniela Hodrová a kolektiv

T O R S T

Pohledy zblízka: zvuk, význam, obraz

Poetika literárního díla 20. století

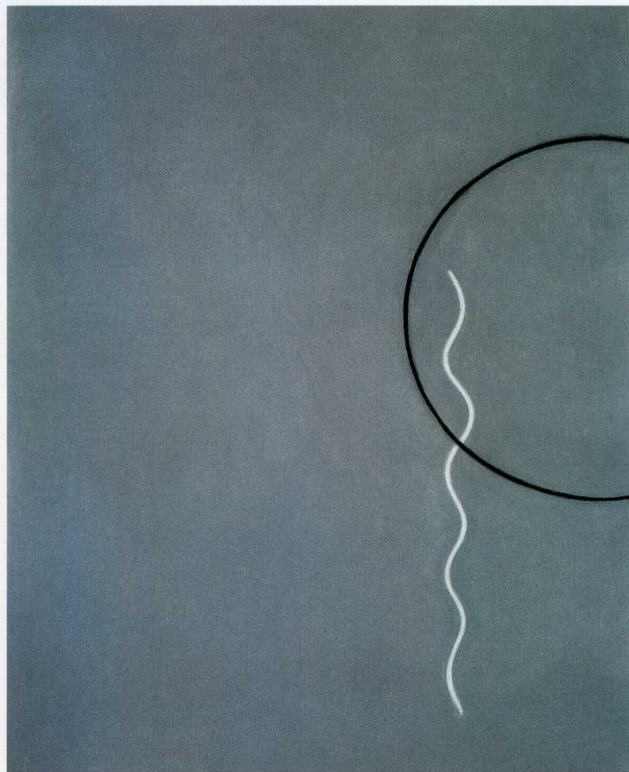

TORST

Miroslav Červenka / Milan Jankovič / Marle Kubínová / Marie Langerová

Na cestě ke smyslu

Poetika literárního díla 20. století

T O R S T

**Miroslav Červenka / Jiří Holý / Zdeněk Hrbata / Milan Jankovič /
Alice Jedličková / Lenka Jungmannová / Marie Kubínová /
Marie Langerová / Zdeněk Mathauser / Nina Vangeli**

IRÍ
OPELÍK

JAK ČÍST
POEZII

JIRÍ
BRABEC
MIROSLAV
ČERVENKA
MOJMÍR
GRYGAR
VLADIMÍR
KARFÍK
VĚRA
KARFÍKOVÁ
ZDENĚK
PEŠAT

ČS

Jak se dělá báseň

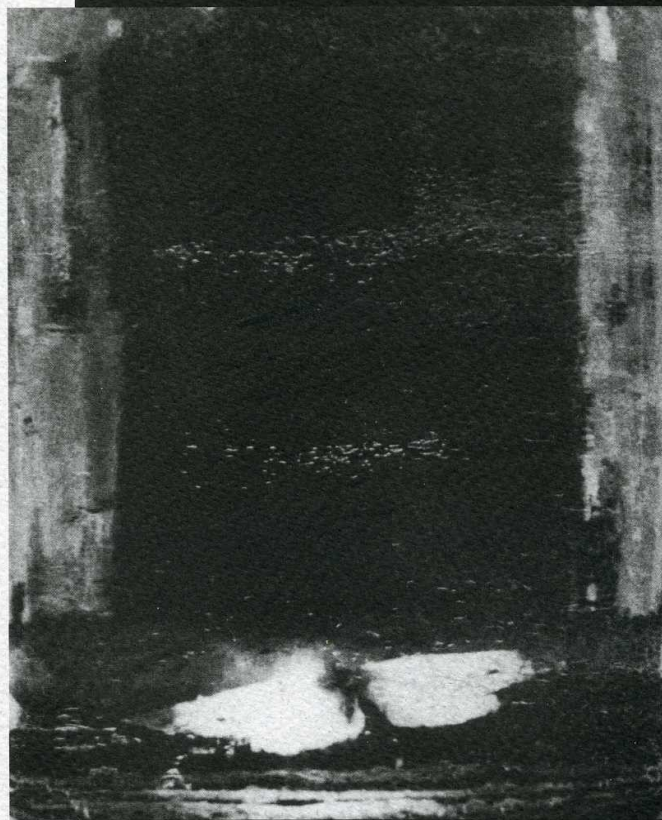

*Uspořádal
Jan Zábrana*

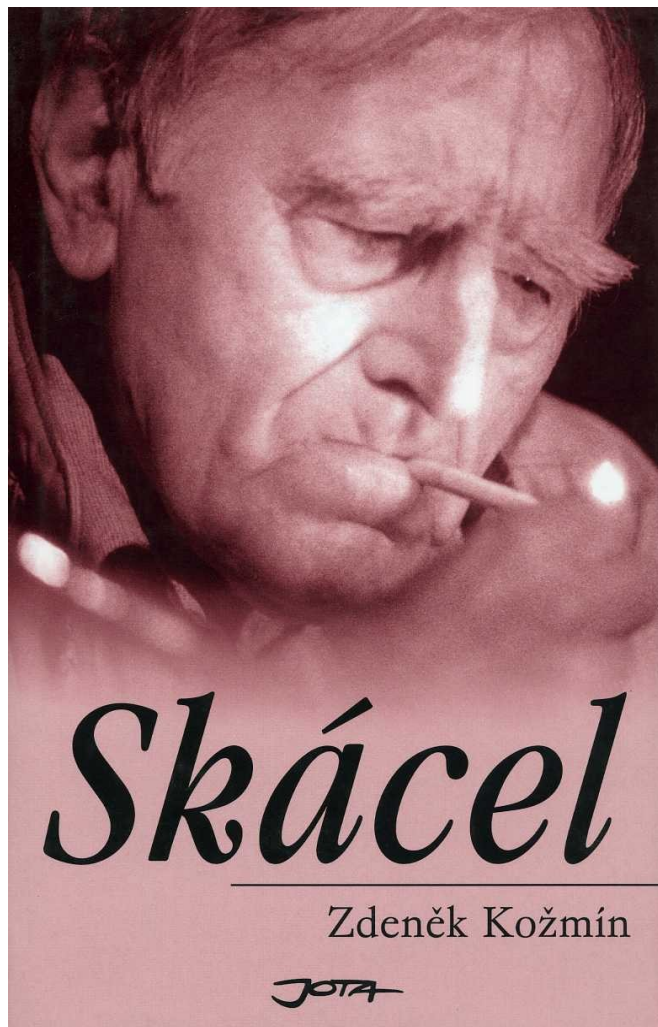
Mladá fronta

*Edgar Allan Poe
Louis Aragon
Stephen Spender
Jiří Kolář
Allen Ginsberg
Hans Magnus Enzensberger*

INTERPRETACE BÁSNÍ

Zdeněk Kožmín

Skácel

Zdeněk Kožmín

JOTA

Dušan Karpatský

Labyrinth literature

Eds. RICHARD MÜLLER a PAVEL ŠIDÁK

Slovník novější literární teorie Glosář pojmů

ACADEMIA

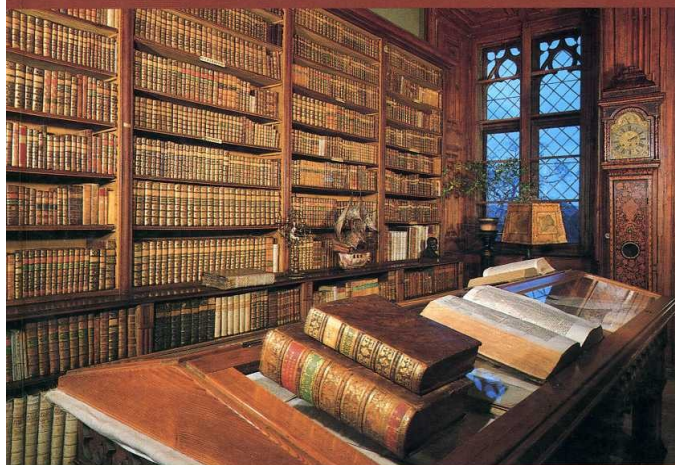
LITERÁRNÍ ŘADA

Lexikon teorie literatury a kultury

Ansgar Nünning (ed.)

Rozšířeno o 45 českých hesel

PANORAMA ČESKÉ LITERATURY

LITERÁRNÍ DÉJINY OD POČÁTKŮ DO SOUČASNOSTI

JAN LEHÁR
ALEXANDR STICH
JAROSLAVA JANÁČKOVÁ
JIŘÍ HOLÝ

ČESKÁ LITERATURA

OD POČÁTKŮ K DNEŠKU

NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY

Pavel Janoušek a kolektiv

DĚJINY
ČESKÉ
LITERATURY
1945–1989

I. 1945–1948

Academia

ALENA FIALOVÁ (ed.)

V souřadnicích mnohosti

Česká literatura první dekády
jedenadvacátého století
v souvislostech a interpretacích

ACADEMIA

LITERÁRNÍ ŘADA

Slovník

A U T O R Ů

literatury

PRO DĚTI A MLÁDEŽ

2.

Čeští

S P I S O V A T E L É

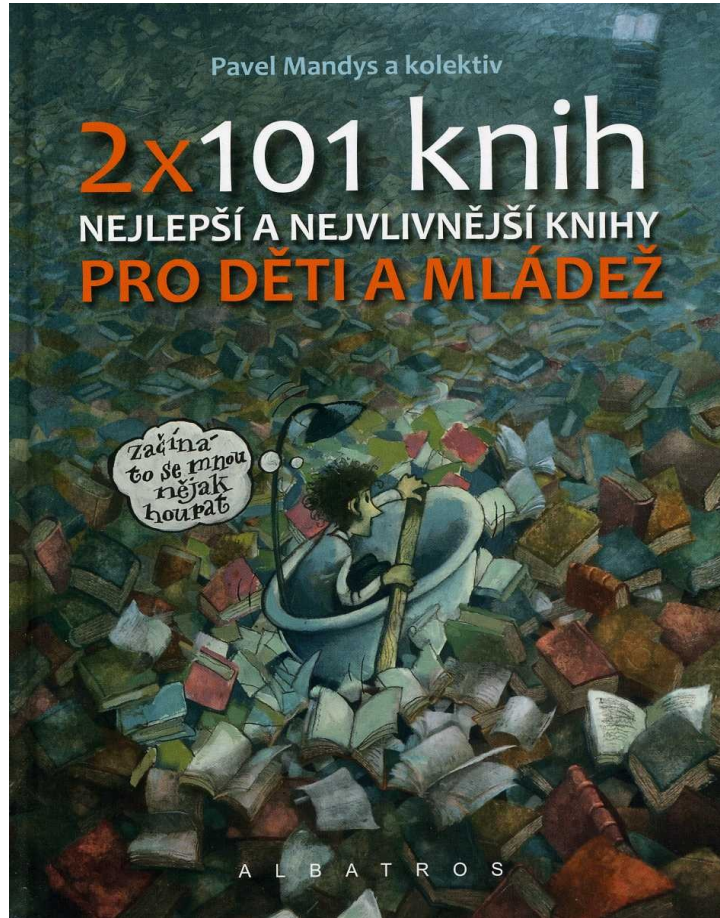
Pavel Mandys a kolektiv

2x101 knih

NEJLEPŠÍ A NEJVlivnější KNIHY
PRO DĚTI A MLÁDEŽ

Začíná
to se mnou
nějak
houpát

A L B A T R O S

čes
ká
lite
ratu
ra

3 — 2015

63

ústav pro českou literaturu av čr

SLOVO
a
SLOVESNOST

3

76/2015

ISSN 0037-7031

Pražský lingvistický kroužek (1926)

Lingvistika, Pražský lingvistický kroužek (1926)

- V. Mathesius (anglista, předseda PLKu)
 - B. Havránek
 - J. Mukařovský
 - R. Jakobson
 - B. Trnka
 - J. Vachek
-
- PLK = kulturní a vědecká křižovatka; splynutí nejrůznějších vlivů
 - Kontakt se zahraničím; systematické vedení a řízení instituce
 - **Hlavní období: 1926-1948**
 - Obnovení činnosti PLKu: 1990

PLK: hlavní tendence

- **1929 Teze Pražského lingvistického kroužku**
- Funkční lingvistika, fonetika, fonologie, sémiotika, literatura = studium básnického jazyka.

(1) Domácí tradice lingvistiky, estetiky, literární vědy

(2) Zahraniční zdroje

Jazyková koncepce F. de Saussura; *Kurs obecné lingvistiky* (1916)

Funkční jazyková koncepce K. Bühlera (organon-model); funkce jazyka:

1. Expresivní
2. Apelativní
3. Zobrazující (referenční)

Ruský formalismus

(V. Šklovskij, J. Tyňanov, B. Tomaševskij, R. Jakobson); OPOJAZ = Společnost pro studium básnického jazyka (založ. Petrohrad 1916; sborníky: Poetika, 1916, 1917)

- Básnický (poetický) jazyk = literární jazyk (básnictví = literatura)
- Snaha studovat básnictví jako takové: literárnost literatury
- Básnický jazyk je referentem sám k sobě
- Umění jako metoda (výstavba děl, jejich působení, funkce částí děl a prostředků)

Fenomenologie

(E. Husserl, J. Patočka, R. Ingarden)

Filosofická koncepce; v rámci lit. vědy rozpracoval R. Ingarden

R. Ingarden: *Umělecké dílo literární* (1931)

Jan Mukařovský (1891-1975)

1928 *Máchův Máj. Estetická studie*

1934 „Polákova *Vznešenost přírody*. Pokus o rozbor a vývojové zařazení básnické struktury“

1934 /1966/ „Umění jako sémiologický fakt“

1936 *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*

1938 *Torso a tajemství Máchova díla*

1941 *Kapitoly z české poetiky I, II* (2. vyd. 1948)

1942 *Čtení o jazyce a poesii* (ed. s B. Havránkem)

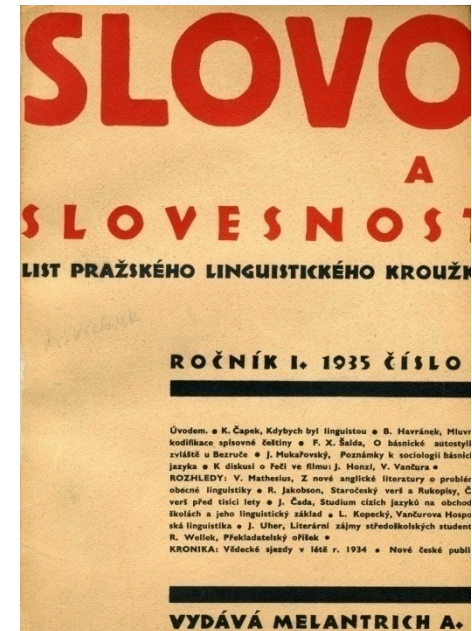
1966 *Studie z estetiky*

1971 *Cestami poetiky a estetiky*

2000, 2001 *Studie I, II*

Strukturální estetika a poetika

- Vliv ruského formalismu
 - Vlastní koncepce strukturální estetiky a poetiky
1. Umělecké dílo je fenomén sui generis
 2. Vztah celku a části
 3. Pohyb; literatura/život je v stále v pohybu
 4. Práce s materiálem
 5. Umělecké dílo jako znak, umění jako systém

Strukturalismus

- Jan Mukařovský
 - Roman Jakobson
 - Felix Vodička
 - Milan Jankovič
 - Miroslav Červenka
 - Lubomír Doležel
 - Mojmír Grygar
 - Květoslav Chvatík
 - Petr Steiner
 - Aleš Haman
 - Atd.
-
- Strukturalismus je implicitní součástí české literární vědy (teorie)

Sémiotika a PLK

Lingvistika: V. Mathesius, S. Karcevskij, R. Jakobson, B. Havránek

Literatura a estetika: J. Mukařovský, R. Jakobson

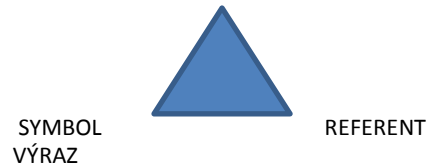
Divadlo: J. Honzl, K. Brušák, J. Veltruský

Později: M. Červenka, M. Procházka, I. Osolsobě, V. Macura aj.

- Systémový, analytický a přísně kritický přístup ke zkoumání jazyka a literatury
- Jazyk je systém (F. de Saussure)
- Jazyk je znakový systém
- Sémiologie = sémiotika (nauka o znacích)
- Znak: označující (*signifiant*) a označované (*signifié*)

- Později triadický model znaku: Ch. Morris, Ch. S. Peirce, Ch. K. Ogden –A. Richards.

MYŠLENKA (POJEM, VÝZNAM)

Francouzský strukturalismus

- R. Jakobson > Claude Lévi-Strauss (studium mýtů; jednotná struktura myšlení; > příběhů a vyprávění)
- Roland Barthes
- Tzvetan Todorov
- Gérard Genette
- Michel Foucault
- Louis Althusser
- Jacques Lacan
- Atd.
- Státnost pojetí struktur
- Sémiotika literatury a umění
- Studium kultury jako celku
- Literární věda a její metody jsou vzorem pro ostatní humanitní vědy
> univerzalizace metod

Jiné směry a koncepce

- Hermeneutika (nauka o interpretaci)
- Starověk a středověk: nauka o 4 smyslech díla (doslovný, alegorický, mravní, anagogický)
- Smysl (implicitní, explicitní)
- Význam (slov, vět, odstavců)
- Smysl (kontext celku, významová jednotka)
- Sémantické gesto (významová jednotka)
- Dění smyslu (M. Jankovič)

- Interpretace = pluralita přístupů
- Úskalí: podinterpretace, nadinterpretace, dezinterpretace
- Filosofická východiska: W. Dilthey, H.-G. Gadamer (Pravda a metoda, 1960)
- P. Ricoeur; v lit. vědě: H. R. Jauss, W. Iser == herm. + fenomenologie
- U nás: F. Vodička, A. Haman, J. Pechar, J. Hroch

Další vlivy a osobnosti

Naratologie
Cultural Studies
Feministická kritika
Atd.

Historiografie: Jan Jakubec, J. Vlček, A. Novák;
Literárněhistorická společnost (proti strukturalismu)
Diskuse o psaní dějin; aktuální situace

Kritici: F. X. Šalda, V. Černý; L. Štoll, V. Dostál; J. Trávníček, P. A. Bílek, J. Peňás
aj.

Časopisy: Lidové noviny, Literární noviny, Světová literatura, Orientace, Host

Editoři a nakladatelé: Odeon, Vyšehrad, Svoboda, Družstevní práce; Host, Torst, Argo, Karolinum, Atlantis atd.

Překladaatelé: Jiří Našinec, Anna Kareninová, Jiří Pechar, Jindřich Vacek aj.

Brno – literatura a literární věda

- Autoři
- Literární vědci
- Nakladatelství

Literatura a literární dílo

- Genologie = nauka o literárních druzích a žánrech
- **Literatura: tři základní literární druhy**

LYRIKA
(poezie)

EPIKA
(próza)

DRAMA
drama

```
graph TD; A[EPIKA (próza)] --- B[román]; A --- C[povídka]; A --- D[novela];
```

román povídka novela

- **ŽÁNŘ** = soubor literárních děl se stejnými znaky, zvl. kompozičními, tematickými, formálními.
- **Žánrové varianty**: román psychologický, dobrodružný, milostný atd.
- **Žánrové formy**: deník, korespondence, kronika

EPIKA =	1. velká	(epos, román)
	2. střední	(povídka, novela)
	3. malá (drobná)	(bajka, parabola)
	(4). publicistika	(fejeton, referát)

LYRIKA = pův. písně, recitace + hudba

dithyramb (sborová píseň)

žalozpěvy, žalmy, balady, sonet atd.

DRAMA = ř. dráma = čin, jednání; divadlo a divadelní inscenace

Struktura literárního díla

- Literární dílo = celek = spojení obsahu a formy
- Základní plány díla:
 1. **PLÁN JAZYKOVÝ** = jazyk (sdělovací, básnický, slovník, syntax, zvukové uspořádání)
 2. **PLÁN TEMATICKÝ** = zobrazený svět (fikční svět), osoby, věci, lidé, myšlenky a jejich stavy, děj, prostředí.
 3. **PLÁN KOMPOZIČNÍ** = uspořádání složek (jazyk + téma)
 4. **/PLÁN SÉMANTICKÝ/** = významová výstavba díla

Plán jazykový

- Výběr jazykových prostředků se děje s ohledem na:
 - **1. zvukovou organizaci textu** (eurytmie = rytmus, eufonie=libozvuk)
 - **2. s ohledem na sdělení, tj. významovou organizaci textu**; pojmenování (přímé, nepřímé), kontext, syntax, nadsázka, perifráze (opisy), tropy.

Rozhovor mezi hostem a chatařkou:

/.../

„Vy máte opravdu úplně prázdkno?“ konverzoval jsem.

„Sezóna ještě nezačala. A léto bývá vždycky slabé.“

Za nás nebývalo.

Jiné časy.

„Jak dlouho se zdržíte?“ zeptala se.

Líbila se mi, ale byl jsem ve fázi, kdy se mi líbila každá. Bohužel mi chyběla energie.

„Nevím,“ řekl jsem. „Zítka mají přijet kamarádi, ale vybuchlo nám ubytování. A taky nevím, kolik jich přijede a jestli budou chtít zůstat.“

„Aha,“ řekla. „Zítka už nějakou partu čekáme, a taky přesně nevím, kolik jich bude. Ale místa je tu dost, kdybyste neměli kde spát,“ ukončila dialog. „Tak přijďte, až budete chtít, něco vám uvařím. A půjčte mi občanku, ať vás můžu zapsat.“

Zavřem jsem se v pokoji a zažíval pocit, který dobře znám. V posledních letech jsem si často přál vypadnout ze všech prostředí, která by mi měla být vlastní: z fakulty, od přátel, od blízkých i od vzdálených, tedy od všech, kteří mi zasahují do života, ať už jsem je pozval, nebo ne. Být sám, ležet v tichu u otevřeného okna, za kterým nikdo nemluví, nepláče, nesměje se, nekřičí, nedoráží, neptá se, nelamentuje, neurguje. Občas se mi to povedlo zařídit. Ale končovalo to stejně jako dnes. Natáhl jsem se na lůžko a začalo se mi stýskat. /.../

Stupně zprostředkování

- Mimesis x diegésis
- Napodobení x vyprávění
- Přímá řeč x nepřímá řeč

- **Přímá řeč**
- **Nepřímá řeč**
- **Polopřímá řeč** = formální rysy nepřímé řeči (3. os.), vyjadřuje ale situační bezprostřednost řeči přímé:
 - Subjektivizace vyprávění
 - Myšlenky postav

Prezentace

- Řeč pronesená
- Řeč myšlená = vnitřní monolog = polopřímá řeč
- Proud vědomí

- Dialog
 - Sokratovský
 - Akční
 - Psychologický
 - Vnitřní = lyrický

- Monolog

- Drama:
 - Dialog
 - Monolog jako forma dialogu

Druhy řeči

- Dle osoby:
- Ich forma
- Er forma
- Du forma

Plán tematický

- Téma, motiv, námět
- **Námět** = téma v užším slova smyslu
- **Motivy** = nejmenší prvky tematické výstavby díla
- **Motivická řada** = soubor motivů
- **Téma** = (to, o čem dílo vypovídá; obsah díla; vzniká sloučením jednotlivých motivů do jednotného významového celku)

Tematická výstavba

- **Postavy** (přímá, nepřímá charakteristika; typy postav)
- **Prostředí** (čas a prostor; zachycen je vnější svět, tj. příroda, společenské vztahy a ideje)
- **Děj** (soubor událostí odehrávajících se v daném čase a prostoru)

Společně tvoří souvislý celek díla (kontext)

Hlavní téma
Vedlejší téma

Hlavní děj
Vedlejší děj (epizody)

Subjekt

- Autor, čtenář
 - Vypravěč
 - Já
-
- Lyrický subjekt; promlouvající „já“

Vypravěč

- Klasické dělení prózy: PP + PV= T

Typy vypravěčů:

- **Nadosobní vypravěč** (heterodiegetický), věvědoucí
- **Osobní (personální)**, přímý (splynutí s postavou z jiného fikčního světa).
- **Neosobní vypravěč** (oko kamery)
- **Nespolehlivý vypravěč** (znejistění)
- **Autorský vypravěč** (ich forma, auktoriální, komentující vypr.; komentující svůj postoj k příběhu).

Plán kompoziční

- Uspořádání motivů a událostí (1. časové a 2. bez časového uspořádání)
 1. Soubor událostí, které jsou ve vzájemné časové a příčinné vazbě = příběh
vyprávění = prezentace příběhu

fabule x syžet
fabule = souhrn událostí a jejich vzájemných vnitřních souvislostí
syžet = umělecká konstrukce, uspořádání událostí
 2. Bez časového uspořádání
Kontrast, konfrontace, gradace, paralelnost

Kompozice literárního díla

Kompozice (z lat. *Componere* = skládat) == v lit. = členění a spojování textu

- *Kompozice vnější*
- *Kompozice vnitřní* (mikrokompozice x makrokompozice/architektonika/výstavba díla)

Kompoziční prostředky:

- *Symetrie x asymetrie*
- *Opakování (slogan, refrén; situace)*
- *Variace* (odlišné ztvárnění stejného motivu v jednom díle)
- *Paralela* (souběžnost; např. analogie mezi člověkem a přírodou)
- *Kontrast* (teze x antiteze; konfrontace; srov. kontrapunkt); kontrast směřuje k jednomu bodu, k jednomu zlomu.
- *Gradace* (stupňování)
- *Pásmo* (asociativní prolínání časů a míst)

Kompozice literárního díla

- **Kompozice typu tříště** (opticky rozbitý text; záměrně neuspořádaný; zdůrazňující zlomkovitost, nejasnost)
- **Kompozice typu proudu** (navenek minimálně členěný text, rušící interpunkci, proud představ a myšlenek)

- **Číselná kompozice díla**

- **Poezie se dělí na:**
 - **Strofy a zpěvy**
 - **Básně mohou tvořit cykly**

- **Próza se dělí na:**
 - **Kapitoly, oddíly, scény, jednání**

Kompozice literárního díla

- Chronologický postup (kompozice kroniky)
- Retrospektivní kompozice
- Rámcová kompozice
- Paralelní kompozice
- Řetězová kompozice

Stavba díla (Aristoteles)

- Expozice
- Kolize (zápletka)
- Krize
- Peripetie (zvrát)
- Katastrofa

Katarze (z řec. katharsis; Vnitřní očista člověka, která následuje po dramatickém zážitku.

Užíváno v souvislosti s účinkem literárních a dramatických děl, ale také v psychoterapii.

Jazyk = základní materiál literatury

- Básník (spisovatel pracuje se slovy)
- Literárnost literatury

Základní způsoby „osvěžení“ slovní zásoby

1. Přenesení slova do básnického jazyka z jiného prostředí; tvoření nových slov (cizí slova, nářečí, básnické novotavary)
2. Změna významu slov; zákl. prostředky: tropy (zástupky)
3. Změna významu citovým zabarvením slov (hyperbola, klimax, antiklimax, litotes, ironie, sarkasmus, eufemismus)
4. Přirovnání (zákl. podm. *podobnost*); podobenství.
5. Epiteton (básnický přívlastek): širé moře, bujaré mládí, černý lest aj.

Tropy

- Prostředky umožňující změnu významu slov
- Básnické obrazy
- zástupky

- Metafora

- Synekdocha

- Metonymie

Metafora

- /zkoncentrované přirovnání == nepřesné/
 - Přenesení významu na základě podobnosti vzhledu
 - Označení jednoho jevu pojmenováním jevu jiného
 - Metaforické myšlení; jazyk metafor
-
- *Moře světél v dáli*
 - *Moře buchet*
 - *Dveře ten večer bečely dokořán*

Metonymie

- = záměna jména jménem
- Úzká, věcná souvislost, prostředek zkratky
- Přenos pojmenování jednoho jevu na jev jiný na základě jejich věcné souvislosti.
- Běžný život a užití metonymie: hrnek čaje, celý talíř, čtu Dostojevského aj.
 - Vztah příčiny – účinku
 - Formy a látky
 - Části a celku

Taková banda

hraje v hospodě.

Plešáný buben,

Zrzavá harmonika.

Synekdocha

- Vyhraněný případ metonymie
 - Metonymie specializovaná na vztahy mezi jednotlivostí a celkem.
 - Záměna části za celek
-
- *Němec byl poražen*
 - *Hudba nepřijela*
 - *Při cestě vychrtlé topoly
Na voze hladové oči*

Základní pojmy poetiky

Básnická skladba

- **Anakolut** (vyšinutí z vazby)
 - Odešla - však divný osud!
- **Elipsa** (výpustka)
 - Sliby – chyby
- **Inverse**
 - Výměna dvou slov: žil kdysi princ, je dávno tomu, co ...
 - Slova patřící k sobě jsou rozdělena: kláda, která **okované** zavírala **dveře**...

Figury

- **Řečnická otázka**

- Viděls, na vysokých žerdích prapory jak městem vanou?
- Kdo tu rozlil to víno?

- **Řečnické zvolání**

- Jak louky zbělely rosou!

- **Apostrofa**

- Letní ty noci zářivá!
- Mario, panno přemocná!

- **Anafora** = opakování slov na začátku vět, veršů
 - Oni sokola obletovali
 - Oni k sokolu doletovali
- **Epifora** = opakování slov na konci vět, veršů
 - V daleko se táhne zrající klas
 - Po polích rozprostřen zrající klas
- **Epanastrofa** = stejná slova na konci věty/verše a na začátku nové věty/verše
 - Střela tase zaryla v bílá ňadra,
 - v bílá ňadra prvního Tatařína.

- **Epizeuxis** = opakování slov; oddělené čárkou
 - Nevím, nevím...
- **Polysyndeton** = hromadění slov; spojené spojkou
 - A ten shon a hluk a vřava a křik
- **Asyndeton** = hromadění slov; oddělené čárkou
 - A ten shon, hluk, vřava, křik
- **Klimax** (stupňování)
 - Dobře! Skvěle! Výborně!
- **Paralelismus** = souběžnost syntaktických konstrukcí při rozdílnosti motivů
 - Letí oblaka přes lesy pusté/ a luzní snové přes hlavy lidské

- **Antiteze:**
 - Nebyl to můj milý, byl to holub sivý
- **Paradoxon** (protimluv)
 - Nízkost je vznešená!
- **Apoziopeze** = nedokončená věta
 - Podíval se na něj...

Alegorie

- Jinotaj; obrazné vyjádření dějů, abstraktních pojmů a lidských vlastností, založené na utajené paralelnosti jevů.
 - náboženské, politické, společenské.
 - - bajky, povídky
 - - rozvinutá metafora

Parabola (podobenství)

- Znázornění obecné pravdy nebo mravní zásady rozvinutým obrazem nebo příběhem.
- „Každý zajisté strom po svém vlastním ovoci bývá poznán; nebo nesbírají z trní fíků, aniž z hloží sbírají hroznů. Dobrý člověk z dobrého pokladu srdce svého vynáší dobré, a zlý člověk ze zlého pokladu srdce svého vynáší zlé. Nebo z hojnosti srdce mluví ústa jeho.“
- Evang. sv. Lukáše

Amfibolie

- Dvojsmysl; významová záměna slov a sousloví stejného znění.

„Kohoutek kapal místo kuropění
stisknout ho a pálit jsem zatoužil
pálit někam pryč nebo jako plát rozpálený
či staré dopisy anebo v živý cíl.“

(V. Lacina)

Asociace

- Sdružování; v asociativní poezii bezděčné, volné spojení představ logicky nesouvisejících, které vytvářejí básnický obraz.

„A nazváno buď prostou chatrčí
Ó palmy přenesete svůj rovník nad Vltavu
Šnek má svůj prostý dům z něžž růžky vystrčí
A člověk neví kam by složil hlavu.“

(V. Nezval)

Leitmotiv

- Stále přítomný motiv.

Asonance

- Souzvuk koncových samohlásek na konci veršů

Čí jsou to ovečky,
co se v horách pasou?

To jsou Janíkovy,
co ho věšet budou.

(lid. poezie)

Bylina

- Lidová epická píseň ruská, která líčí skutky bohatýrů.
- (Ilja Muromec, Vladimír Jasný Slunéčko)

Barbarismus

- Slovo převzaté z cizího jazyka nebo vytvořené podle cizího.

„Tu šel jeden aktuár a s ním mnoho špiclů,
Prohlíželi tratuár a našli tam pikslu.“

(nezn. autor)

Parenteze

- Vsuvka, doplnění významového celku

Ač plakala a rty se jí chvěly (zpozdilá),
připravovala se k noci

(A. Sova)

Perifráze

- Básnický opis; označení jevu nikoli přímým pojmenováním, nýbrž souborem představ, které jsou s ním konvenčně spjaty.

přinesla šachy v naši besedu.

Byl pravý div to řezbářského díla

figurky nesla ze slonové kosti

vonného dříví plocha černobílá.

(S. Čech)

Epigram

- Útvar didaktické a reflexní poezie; krátká, často satirická báseň.

Epištola

- List, dopis; básnický list.

Epitaf

- Náhrobní nápis; pohřební řeč.

Exemplum

- Příklad.

Filipika

- Obrazné pojmenování pro bojovnou, plamennou řeč.

Spor

- Alegorická básnická disputace; hádka.

Hagiografie

- Středověká literatura o životě a díle světců.

Homilie

- Kázání, promluva.

Incipit

- Počátek; počáteční písmeno, slovo, věta.

Inkunábule

- Prvotisk

Intermezzo

- Vložka; hudebně dramatická meziaktní vložka.

Envoi

- Poslání; dozvěv vyslovující závěrečnou myšlenku básně

Zapěj tu píseň, žakéři
mým druhům, až se zešeří,
slyš ji pan Raimon dobrý náš,
Že manou skrovných štěstí živ,
okouším sladkou trýzeň, vzkaž.

(G. de Cabestanh; přel. P. Kopta)

Verš

- Veršovat = řeč vázaná
- Verš = základní stavební jednotka básně; je členěna nezávisle na větách, podle vlastní intonace a sémantiky.
- Základní rytmická jednotka, je oddělen od ostatních rytmickými jednotkami přesnými hranicemi.

Ale vzpurný Halfar učí,
Jak mu kázal zákon boží.
(Bezruč)

- **Veršová intonace:** zvukové odstínění (modulace řeči) prostřednictvím určitého tempa, členění (frázování), síly a výšky hlasu.
- **Větná intonace**

Hlásková instrumentace

- Výstavba literárního díla: důraz kladen na:
 - Význam slov a vět
 - Znění slov a vět
 - == znění jednotlivých hlásek nebo slabik
 - == celková melodie (intonace) věty
- Využití zvukových hlásek = hlásková instrumentace
- Instrumentace /z hudby/ = způsob uspořádání zvukové složky textu

Prostředky hláskové instrumentace

- Eufonie = libozvuk

*Ach v zemi krásnou, zemi milovanou,
v kolébku svou i hrob svůj, matku svou,
v vlast' jedinou i v dědictví mi danou,
v šírou tu zemi, zemi jedinou,
v matku svou, v matku svou, krev syna teče po ní.*

- Opakem je **kakofonie = nelibozvuk**
- /zde ř + souhláskové skupiny/

V ztrhaný mrtvý strážce zrak

i v pootevřené huby

přeskřípené svítí zuby.

- Onomatopoeie (zvukomalba)
 - Řetězů řinčí hřmot
 - Žbluňkla žába do žabince až to žuchlo
 - DALŠÍ:
 - Opakování skupin hlásek
 - Aliterace (a slunce jasná světů jiných)

Ukázka z *Máje*

- Opakování hlásek

*... tichými slovy šepce praví,
„tam při jezeru vížka ční
nad stromů noc; jen bílý stín
hlubkoť stopen v jezera klín;
však hlouběji ještě u vodu vryt
je z mala okénka lampy svit;
tam Vilém myšlenkou se baví,
že příští den jej žití zbaví.*

Verš a řádek

- Verš může být rozdělen do více řádků;
- Počet řádků lze lehce spočítat; počet veršů neurčíme na první pohled.

Však vrátili se sami, před zámkem
vše pusto bylo, prázdno, nikoho
kol vidět nebylo. Snad zahoupal
to vítr jenom zvonem?

Sotva tak

když domluvili, slyš tu zazněl zas
zvuk zvonů mocně, smutně, příšerně,
jak ve zoufalství, v strachu, v úzkostech
by se kdo dovolával pomoci.

/Zeyer, Pohádka o Karlu Velikém/

- Jindy může dojít k rozdělení verše do různých skupin (patří k jiné části textu)
- Rozlomení může patřit k obsahovému a/nebo stylovému zlomu v textu.

On pad jí k nohám, plakal jak děcko
a jásal zas

A spolu dál šli lesem,
sněť každá chvět se zdála tajným děsem

/Vrchlický, Savitri/

Enjambement (přesah)

- Situace, kdy konec věty nepřipadá na konec verše, se nazývá PŘESAHEM (Enjambement)

Na bílé zdě stříbrnou zář
rozlila bledá lůny tvář

Versifikační systémy

- Prozodické systémy
- Nauka, která se zabývá výškou tónu, délkou a přízvukem, jejich využitím ve verši.
- Sylabický
- Sylabotónický
- Časoměrný

SLABIKY: přízvučné/nepřízvučné

dlouhé/krátké

Typy prozodických systémů

- Řečtina, latina (měří se slabiky dlouhé, krátké)
= prozodie časoměrná
- Čeština (přízvučné a nepřízvučné slabiky) =
prozodie přízvučná/sylabotónický, tónický

Přízvučnost

- Přízvuk v češtině VŽDY NA PRVNÍ SLABICE SLOVA

Víceslabičná slova = přízvuk na první slabice

Jednoslabičná slova:

- *plnovýznamová* přízvuk mají (dům, stůl, mdlý aj.)

- *nepplnovýznamová* přízvuk nemají (a, se, mi aj.); *jednoslabičné předložky* „přetahují“ přízvuk z *následujícího slova*.

Příklady: přízvučnost

- **tábor, kovárna, míhá, stodola, koloběžka** = *první slabika*
- **na** táboře, **na** kole, **před** oknem = *přízvuk na předložce; slabičná předložka; přízvuk na předložce*
- **v domě** = *předložka v neslabičná; přízvuk na vdo*
- **Chlapec a dívka stojí na ulici, přinesli mi dort.**

Rytmus

- Podstatou poezie je rytmus
- Rytmus = pravidelné opakování stejných/podobných jednotek.
- Organizace přízvučných a nepřízvučných slabik = sylabotónický systém (19. století u nás); jde o organizaci slabik i přízvuku.
- Organizace dlouhých a krátkých slabik = časoměrný systém (řecká a latinská poezie, 20. léta 19. století)

Časoměrný verš

- Vzniká střídáním dlouhých a krátkých slabik.
- **Dlouhé slabiky (-)** :
 - **přirozeně dlouhé** (slabika s dlouhou samohláskou nebo dvojhláskou; *má, ví, kou*)
 - **pozičně dlouhé**: obsahuje krátkou samohlásku, evetn. slabikotvornou souhlásku **l, r** (vlk, krk), po níž následují dvě a více souhlásek (i přes hranici slova).
- **Krátké slabiky** (označ. U) /jádro tvořeno krátkou samohláskou nebo slabikotvornou souhláskou, po níž následuje jen jedna souhláska/.
- Pokud následovaly dvě souhlásky (jedna z nich **l, r, ř, m, n**) = **obojetná slabika**

Příklady:

- Např. slovo: **vystoupají**
- - U -
- Pospíchat do školy
- *po* = *pozičně dlouhá*
- *spí* = *přirozeně dlouhá*
- *chat* = *pozičně dlouhá*
- *do* = *pozičně dlouhá*
- *ško* = *krátká*
- *ly* = *krátká*

Sylabotónický verš

U studánky **stojí** **děvče**,
mladé **jako** **strůmek** **mladý**,
bledé **jako** **rubáš** **z** **kmentu**.
A **na** nebi **bílý** **měsíc**,
kolem **něho** **vodní** **kolo**,
jak **by** **ze** studánky **hleděl**.

/Neruda, U studánky/

*Osmislabičný verš; ozn. slabiky = přízvučné; liché pozice (to je jim vlastní) == **pravidelnost stálého počtu slabik a rozmísněteného přízvuku == sylabotónický verš. systém***

Sylabický verš

- Základní jednotka: slabika
- Pravidelný počet slabik; přízvučné/nepřízvučné slabiky či krátké/dlouhé slabiky nejsou organizovány.
- Užití: do konce 18. století.
- Po určitém počtu slabik následuje mezislovní předěl **/diareze/**
- Např. osmislabičný verš, desetislabičný verš atd.
- **Klauzule** = koncový úsek verše = bývá vyznačena syntaktickým předělem, organizací přízvučných/nepřízvučných slabik nebo rýmem.

Stopa

- Základní jednotka časoměrného verše.
- Stopa = skupina nejméně dvou slabik, pravidelně se opakující.

- Trochej - U
- Jamb U -
- Daktyl - UU
- Spondej - -

Stopa a slovo

- Stopa = může být slovo, část slova, více slov
- Jestliže se **konec slova KRYJE S KONCEM STOPY = DIAREZE**.
- Jestliže se **konec slova *NEKRYJE* S KONCEM STOPY**, jde o CÉZURU.
- V sylabotónickém systému se obvykle nerozlišuje mezi cézурou a diarezí; jednotně se užívá pojem **CÉZURA**
- /cézura po šesté slabice v alexandrinu/.

Příklad: třístopý časoměrný jamb

Tma jest a hrozno vůkol,

U -/ U - / U -/ U

Vidět není sledů;

U -/ U -/ U -

Která asi stezička

U-/ U - / U -/ U

Vede k milence mé?

U -/ U -/ U -

/Trnka, Noc/

- **Sylabický** verš se na stopy nečlení.
- **Sylabotónický verš. systém:** stejné členění jako u časomíry; ale jen s tím rozdílem, že určujeme přízvučnost / nepřízvučnost slabik (čtyřstopý jamb, pětistopý trochej atd./
- = odlišnost počtu přízvuků; není to tak pravidelné; např. ve čtyřstopém sylabotónickém verši nemusejí být čtyři stopy a čtyři přízvuky ==

Sylabotónický verš

- Vhodnější je verš rozčlenit na pozice:
- Jedna pozice = jedna slabika
- Lze rozlišit: **slabé /U/** a **silné pozice / – /**
- Ukázka **METRA** /abstraktní schéma, tj. norma, osnova/ v sylabotónických verších.
- Rytmus = konkrétní realizace tohoto schématu

Metrika

- Způsob uspořádání verše i jeho částí.
- Pravidla (soustava pravidel) tohoto uspořádání (vnitřní měřítko).
- == závislost na vlastnostech každého jazyka, tradici národa.

Typy sylabotónického verše

- Šestistopý sylabotónický trochej
– – U – U – U – U – U – /U/
- Čtyřstopý sylabotónický jamb
– U – U – U – U /U/
- Třístopý sylabotónický daktyl
- – UU – UU – //U/ U/
- Poslední pozice vyznačeno /U/ neovlivní, kolik má verš stop.
O tom, kolik má verš stop ROZHOUJÍ SILNÉ POZICE.

Další typy

- **Trochej, jamb** = dvoudobá metra (dvouslabičné stopy)
- **Daktyl, daktyl s předrážkou** (předrážka = první slabika verše) = třídobá metra; jejich stopy jsou tříslabičné.
- **Smíšená metra** = logaedická metra
- Třístopý sylabotónický daktyl s předrážkou (p)
Již ku zemi sežloutlé listí to
p – U U – U U – U U

Incipit

- Počátek verše
- Zvláštnost češtiny vs. incipit jambického verše
- Stopa: u –
- žádné české slovo nemůže mít jambickou stopu
- Přesto je jamb velmi rozšířený /zvl. od 2. pol. 19. stol./

Jambický incipit

- ?? Vytvořit jamb: na počátku bude **jednoslabičné slovo**, které bude přízvučné, nebo nepřízvučné;
- **Popisuje výlučně rytmickou rovinu verše**

- **Nepřízvučný jambický incipit:**

a slunce jasná světů jiných

U –/ U

Na první pozici je jednoslabičné slovo

Kromě toho se ale často také využívali trojslabičné incipity:

Večerní máj byl – byl lásky čas

Od černým mračnem přelétá

U – U -- U

- **Přízvučný jambický incipit:**
 - Jevil se krásný jelen, boží tvor

Klauzule

- Konec verše
- Končí-li verš silnou pozici = mužská klauzule
- Končí-li verš slabou pozicí = ženská klauzule
- /jde o silnou a slabou pozici, nikoli o přízvučnou či nepřízvučnou slabiku/
- O typu klauzule se rozhoduje na rovině metra, nikoli na rovině rytmu.

Příklady klauzulí

- **Mužská klauzule** s přízvučnou slabikou na poslední silné pozici (čtyřstopý trochej)

mrtvá hvězda, siný svit

- U - U - U -

Mužská klauzule s nepřízvučnou slabikou na poslední silné pozici (pětistopý trochej)

svatý plápol tento neshasí

- U - U - U - U -

Ženská klauzule

- čtyřstopý trochej

Klesla hvězda s nebes výše,

– U – U – U – U

- Ženská klauzule v daktylu (pětistopý daktyl)

Potopa horoucí záhubou hrozí i světu

– U U – U U – U U – U U – U

Dodatek

- **Akatalektická klauzule = úplná klauzule**
- V daktylu (třístopý daktyl)

Slavozpěv radostný zpívejte

– U U – U U – U U

Metrum vs. rytmus

- Úplná realizace metrické normy není samozřejmá

1. *Duch šlechtný předrahé po vlasti,*
2. *bud' kde bud' s touhou zápasí;*
3. *žádná rozkoš a vnada cizinská*
4. *svatý plápol tento neshasí;*
5. *byť osud mu všecku bláhu přál,*
6. *k heslu jeho každý volně stál,*
7. *tajná moc ho předce tam pudí,*
8. *rozmilý kde národ jeho dlí.*

/F. L. Čelakovský, Touha po vlast/

DRUHY VERŠE

- **HEXAMETR**
- Klasický verš řecké a římské poezie
- Eposy
- == časoměrný nerýmovaný **šestistopý daktyl**

- **Metrické schéma:**
- - UU / - UU / - UU / - UU / - **UU** / - -
- Všechny daktylské stopy, kromě páté, mohla být nahrazeny spondeji
- Závazně ale **5. je daktyl; 6. spondej == tvoří tzv. herojskou klauzuli.**

Příklad: časoměrný hexametr

ČASOMÍRA

Mhou klenutý strope, odvážným ve blankytu rozpjat

- U U - U U - - - - - U U - U

obloukem! tobě pozdravení a radosti přináším

- - - U U - U U - U U - U U - -

/M. Z. Polák, *Vznešenost přírody*

Příklad: sylabotónický *hexametr*

SYLABOTÓNIKA

- Vznikl jako nápodoba časoměrného
- U nás „vznešený“ verš

- Zlaté poklady tvé kde jsou a stříbrné skrejše,
- - U - UU - U - U - UU - U

- Kteréž veškeren svět tvým vítězným odváděl sborům ? –
- - U - UU - U - UU - UU - U

/M. Z. Polák: *Benátky*/

Pentametr

- Pětistopý verš
- /nikoli pět stop, nýbrž šest/
- Grafické znázornění:
- - UU / - UU / - /- UU / - UU / -
- Samostatně se prakticky neužíval; spojoval se s hexametrem, se kterým tvořil tzv.
- **ELEGICKÉ DISTICHON /ELEGICKÉ DVOJVERŠÍ/**

ALEXANDRIN

- Klasický verš francouzské literatury
- Fr. **Dvanácti – až třináctislabičný verš s cézurou po 6 slabice** (původně tedy sylabický verš)
- Z toho se vyvinul **šestistopý jamb s cézurou po třetí stopě.**
- **Dělení: 6+6; 6+7**

Příklad sylabotónckého alexandrinu

- Exkluzivní verš, slavnostní
- Oblíbený v symbolismu, dekadenci.
- O. Březina: *Moje matka*
- Prach ostrý chudoby ji v tváři krás šlehal
U - U - U - U - U - Z - U
- a řezal do očí a v slzách zánět hasil
- U – U - U- U – U - U -U

BLANKVERS

- Klasický verš anglické literatury (epika, drama)
- Nerýmovaný verš (*blanc = bílý == nerýmovaný*)
- *Pětistopý jambický verš (deseti nebo jedenáctislabičný)*

Český sylabotónický blankvers

Noc každou totiž, v sen když upadal,

- - U - U - U - U -

se Gabriel mu zjevil archanděl

U - U - U - U -

/J. Zeyer: Pohádka o Karlu Velikém/

Volný verš

- Neřídí se metrickou normou
- Bývá nerýmovaný a nestrofický (není rozdělen do strof)

Rým

- Zvuková shoda na konci verše (event. půlverše)
- Rým koncový, rým vnitřní

Sudoslabičné slovní celky == **ženský rým**

Bbloudila blanketytnými pásky,
Lanoucí tam co slzy lásky.

Lichoslabičné celky == **mužský rým.**

Já hanebně jsem odpraven,
A ona – jak v můj první den

Rýmová schémata

Rým sdružený /**aabb**/

Rým střídavý /**abab**/

Rým obkročný /**abba**/

Rým přerývaný (**-a -a**) nebo (**a-a-**)

Rým rirádový (**aaaa**)

**** ***